

УДК 904 (477–25) «17/19»

DOI <https://doi.org/10.55389/2786-5797.2024.01.05>

Олена ПОПЕЛЬНИЦЬКА,

кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник,
Національний музей історії України (Київ, Україна)
elenac503@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2719-2503>

ГРЕЦЬКИЙ КАТЕРИНИНСЬКИЙ МОНАСТІР НА КИЇВСЬКОМУ ПОДОЛІ У XVIII – ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ XX СТ.

52

АНОТАЦІЯ. Узагальнено відомості щодо історії монастирської церкви Св. Катерини, яка у 1741–1929 рр. діяла на Київському Подолі, та розглянуто динаміку змін у забудові її садиби у XVIII–XX ст. На сьогодні пам'ятка археології — залишки храму Св. Великомучениці Катерини — знаходяться під поверхнею ґрунту в центрі Подолу. Заснування у 1738 р. київською грецькою громадою (що з другої половини XVII ст. мешкала на Подолі) церкви Св. Катерини та монастиря при ній стало можливим за активного сприяння вищих церковних ієрархів Православної Церкви — київського митрополита Рафаїла Заборовського та адміністрації Синайського Преображенського (Катерининського) монастиря. Цегляну церкву Св. Катерини, певно, спроектували та збудували місцеві архітектори та будівельники, надавши храму рис архітектури пізнього українського бароко. Ці архітектурні риси не змінювались протягом усього часу існування церкви. У 1996 р. у зв'язку з початком будівельних робіт на території колишнього Києво-Синайського Катерининського монастиря Подільська археологічна експедиція Інституту археології НАН України за угодою з Національним банком України провела у садибі колишнього Грецького монастиря Св. Катерини стаціонарні розкопки. Зокрема, було досліджено частину церковного кладовища XVIII ст. Означені будівельні роботи не охоплювали місця розташування залишків церкви Св. Катерини, тому її фундаменти досі не досліджено.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: Київський Поділ, XVIII—XIX ст., історична топографія, історія Києва, грецька колонія у Києві.

Постановка проблеми. Вивчення історії та археології Києва доби модерну є одним із пріоритетних напрямів української історичної науки загалом і киевознавства зокрема. Одним з важливих завдань є дослідження історичної топографії Києва та вивчення історичної долі окремих архітектурних пам'яток, що не збереглися до нашого часу. До них належить церква Св. Великомучениці Катерини, яка у 1741–1929 рр. діяла у центрі Подолу: спочатку як храм Києво-Синайського Катерининського монастиря (заснованого за активного сприяння вищих церковних ієрархів Православної Церкви — київського митрополита Рафаїла Заборовського, Синайської Архієпископії), згодом — як парафіяльна церква. Свого часу церква Св. Катерини відіграла важливу роль у зв'язках Києва з монастирем Св. Катерини на горі Синай — одним із найдавніших у світі діючих християнських монастирів. На сьогодні важливо включити залишки київської церкви Св. Катери-

ни, знищеної радянською владою у 1929 р., до офіційного переліку пам'яток археології Києва з їх подальшим археологічним вивченням та, за можливості, консервацією та музеєфікацією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти історії церкви Св. Катерини, що діяла на Київському Подолі у 1741—1929 рр., свого часу розглянули М. Петров, В. Ковалинський та О. Попельницька, підсумки археологічного вивчення у 1996 р. цвинтаря XVIII ст. церкви Св. Катерини оприлюднили А. Чекановський та О. Попельницька¹. Проте комплексне дослідження, яке б узагальнило усі наявні на сьогодні відомості з історії київської церкви Св. Катерини і Київського грецького монастиря, досі проведено не було.

Новизна дослідження полягає у залученні картографічних джерел та нове трактування і переосмислення вже відомих писемних джерел.

Виклад основного матеріалу. Залишки пам'ятки археології — православної церкви Св. Катерини XVIII—XIX ст. — знаходяться під поверхнею ґрунту в центрі Подолу. З північного боку пам'ятка обмежена будинками № 2а, 2б по Контрактовій площі, з південного — № 5а по вул. Борисоглібській. Будинки № 2а та 2б по Контрактовій площі, а також флігель (№ 2в, споруджений у 1870-х роках), згідно з розпорядженням Київської міської державної адміністрації № 620 від 26.04.1999 р., перебувають у складі пам'ятки культурної спадщини місцевого значення «Комплекс Грецького Катерининського монастиря, друга пол. XIX — поч. XX ст.» (Контрактова площа, 2) (охоронні № 285/1, 285/2, 285/3²) (рис. 1).

Православну церкву Св. Великомучениці Катерини за активного сприяння Грецького Синайського Преображенського (Катерининського) монастиря заснували члени київської грецької громади, що мешкали на Подолі та прагнули мати власний храм, у якому служби правились би зрозумілою їм грецькою мовою.

Київська грецька колонія виникла у другій половині XVII ст., коли греки, емігранти з території Турецької Османської імперії, почали оселятися на Подолі. За допомогу, надану під час Національно-визвольної війни 1648—1657 рр. (грошові позики, ввезення в Україну зброї та

¹ Ковалинський В. Грецький Києво-Синайський Катерининський монастир // Київські мініатюри. Кн. 9: Доли київських храмів. Ч. 1. Київ: Купола, 2011. С. 256—259; Петров Н. Греческий Екатерининский монастырь в Киеве // Труды Киевской духовной академии. 1896. № 1. С. 55—112; Попельницька О. Історична топографія київського Подолу XVII — початку XIX ст. / Ін-т історії України Нац. акад. наук України. Київ: Видавничий дім «Стилос», 2003. С. 119—121; Попельницька О. Грецька колонія на київському Подолі XVII—XVIII ст. // Історико-географічні дослідження в Україні: зб. наук. праць. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2003. 6. С. 78—93; Попельницька О., Чекановський А. До історії Грецького монастиря на Подолі в Києві // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей / Науково-дослідний центр «Часи козацькі» Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПК. Вип. 6. Київ, 1997. С. 107—109.

² Пугачова Т. Комплекс Грецького Катерининського монастиря, Контрактова пл. 2. URL: <https://new.pamyatky.kiev.ua/streets/kontraktova-ploshcha/kompleks-gretskogo-katerininskogo-monastiryu> (дата звернення: 07.08.2024); Пугачова Т. Будинок з крамницями, 1870-ті рр. Контрактова пл. 2. URL: <https://new.pamyatky.kiev.ua/streets/kontraktova-ploshcha/2-budynok-z-kramnitsyami> (дата звернення: 07.08.2024); Пугачова Т. Дзвіниця, 1914 р. Контрактова пл. 2-а. URL: <https://new.pamyatky.kiev.ua/streets/kontraktova-ploshcha/2-a-dzvinitsya> (дата звернення: 07.08.2024); Пугачова Т. Прибутковий будинок, 1912. Контрактова пл., 2-Б. URL: <https://new.pamyatky.kiev.ua/streets/kontraktova-ploshcha/pributkoviy-budynok-1912> (дата звернення: 07.08.2024).

продуктів харчування, збір розвідувальної інформації на ворожій території тощо), київський козацький уряд звільнив грецьких переселенців від сплати податків та надав їм привілеї у торгівлі.

Новоприбулі греки оселились на частині Подолу, розміщеній між церквами Миколи Притиска та Борисоглібською — у садибах, які у першій половині XVII ст. належали польській шляхті та вірменським купцям. Під час Хмельниччини ці маєтності конфіскував козацький уряд.

Грецькі переселенці швидко інкорпоровались у київське міщанське суспільство. Активну участь у збиранні коштів на спорудження Грецької Катерининської церкви брав грецький купець Іван Левкович Гудима, його грошовий внесок був найбільшим.

Київська грецька громада у 1726 р. налічувала усього 22 родини, проте греки мали значний вплив на політичне та економічне життя Подолу. Зокрема, з середовища київських греків походили урядовці київського магістрату: війти (Зосимович, Войнич, Рибальський), бургомістри та лавники (Гудими, Зимовичі, Равичі). Деякі греки служили перекладачами східних мов у Київській губернській канцелярії. З київських греків походило кілька відомих ювелірів та київських ремісничих цехмістерів.

Грецькі переселенці зарекомендували себе як будівничі православних храмів. У 1670, 1686, 1695 рр. Михайло Радзицький (на прізвище Грек), Микола Торновіот і Петро Гудима власним коштом спорудили на Подолі Воскресенську, Покровську та Іллінську церкви.

За сприяння київського митрополита Рафаїла Заборовського грецька громада у 1738 р. придбала у свого співвітчизника, київського купця Астаматіоса Стаматі, садибу на Борисоглібській вулиці. У 1739 р. дерев'яний будинок, розміщений у цій садибі, перебудували на церкву, освячену на честь Великомучениці Катерини, яку в 1741 р. замінили однойменним мурованим храмом. У 1748 р. ченці Синайського Преображенського (Катерининського) монастиря заснували при церкві монастир, підпорядкований київському митрополиту.

Невелика, з масивними стінами, цегляна тринефна Катерининська церква була споруджена у архітектурних формах українського бароко. Вона мала три глави, з яких після пожежі на Подолі у 1811 р. та наступної відбудови лишилася одна.

Першим настоятелем церкви Св. Катерини став Синайський ігумен Євгеній, який правив церковні служби, проводив обряди вінчання, хрещення та похорону. Проповіді грецькою мовою були зрозумілими як грекам, так і сербам, чорногорцям та хорватам — відставним військовослужбовцям, що у XVIII ст. мешкали на Подолі. При храмі існував невеликий готель для грецьких купців і ченців, що приїздили у справах до Києва.

У 1757 та 1766 рр. за проєктом київського архітектора І. Григоровича-Барського у монастирі спорудили дзвіницю та муровані корпуси келій.

У 1787 р. за сприяння митрополита Київського та Галицького Самуїла (Миславського) Грецькому монастирю передали розміщений на Притискомикільській вулиці Петропавлівський собор, який тоді ж перейменували на Катерининську церкву. Колишня садиба А. Стаматі у 1786—1811 рр. була подвір'ям Грецького Катерининського монастиря, його зображено на плані Києва 1803 р. (рис. 2).

У монастирській садибі на Притискомикільській вулиці поряд мурованої церкви Св Катерини були споруджені дерев'яні келії, будинок архімандрита і храм Святителя Христова Спиридона. Крім архімандрита у садибі мешкали три ієромонаха, два диякона та шістнадцять служок³.

Після пожежі на Подолі у 1811 р. Грецький монастир знову перемістився до колишньої садиби А. Стаматі. У 1834 р. монастирські дзвіниця та келії постраждали від пожежі⁴, тому в 1857 р. спорудили нову двоповерхову дзвіницю та одноповерхові корпуси келій⁵ (рис. 3, 4).

У 1911 р. монастирю, розміщеному у центрі Подолу на Олександрівській площі, 2 (нині — Контрактова площа), належали дві садиби, що знаходились поряд. У першій садибі були цегляна церква Св. Катерини (1741), корпуси келій настоятеля і братії (1857). У 1870-х роках у цій же садибі спорудили монастирський прибутковий будинок з крамницями, фасад якого виходив на Олександрівську площу. У другій монастирській садибі у 1912 р. спорудили п'ятиповерховий цегляний прибутковий будинок з бічним виїздом на подвір'я, який монастир здавав в оренду під складські та конторські приміщення.

У 1914 р. на місці монастирської дзвіниці (1857) звели нову дзвіницю у неокласичному стилі. Її основою став двоповерховий цоколь, на першому поверсі якого знаходились крамниці, на другому — церква з апсидою-еркером, розміщеним на фасаді дзвіниці над аркою. Над цоколем здіймалась увінчана банею вежа з відкритим ярусом для дзвонів і циферблатом годинника⁶.

До 1914 р. до монастиря з Олександрівської площі вела цегляна ампірна огорожа; у 1914 р. монастирську садибу відокремили від площі новоспоруджені прибутковий будинок та нова дзвіниця.

У 1917 р., за свідченням киевознавця К. Широцького, садиба Грецького монастиря, оточена з усіх боків будівлями та розміщена усередині

³ Попельницька О. Исторична топографія київського Подолу... С. 119—121; Попельницька О. Грецька колонія на київському Подолі... С. 78—93.

⁴ Ковалинський В. Вказ. праця. С. 256—259.

⁵ Петров Н. Вказ. праця. С. 112.

⁶ Ковалинський В. Вказ. праця. С. 265—269; Малаков Д., Отченашко В. Дзвіниця, 1914 (архіт.) // Звід пам'яток історії та культури України: Енциклопедичне видання: у 28 т. Кн. 1: Київ. Ч. 1: А—Л / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. Київ: Голов. ред. Зводу пам'яток історії та культури при вид-ві «Українська Енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1999. С. 481—482; Пугачова Т. Дзвіниця, 1914 р. Контрактова пл. 2-а. URL: <https://new.pamyatky.kiev.ua/streets/kontraktova-ploshcha/2-a-dzvinnitsya> (дата звернення: 07.08.2024).

кварталу міської забудови, була малою й тісною. Потужні стіни церкви Св. Катерини зберігали первісний бароковий декор, а біля входу до храму височіли кілька кам'яних надгробних плит. Склепіння барокової церкви були хрещаті, у двох різьблених кіотах XVIII ст. у храмі знаходились ікони Божої Матері та Св. Миколая. У нижньому ярусі церковного іконостасу XVIII ст. були зображені Синайська гора та Синайський монастир⁷.

На початку 1920-х років Грецький монастир, як і більшість київських монастирів, припинив свою діяльність. Садибу Грецького монастиря (яку з боку Контрактової площі відокремлювали два прибуткові будинки та розташована між ними дзвіниця) зображено на топографічній зйомці Київського міського комунального відділу 1923—1929 рр. (рис. 5, 5а). У колишньому монастирському дворі на означеному плані зображено два цегляні корпуси келій. У 1929 р. церкву Св. Катерини розібрали через її аварійний стан, оскільки спорудження дзвіниці та прибуткового будинку у 1912 та 1914 рр. призвело до просідання фундаменту храму та утворення у його стінах глибоких тріщин (рис. 6).

У 1930 р. колишній Грецький монастир та його розібрану церкву згадали автори путівника Києвом, виданого під егідою Всеукраїнської академії наук⁸.

З 1926 р. у колишньому монастирському прибутковому будинку діяв Всеукраїнський торговельний музей, з 1929 р. — Державний науково-дослідний інститут економіки, техніки й раціоналізації торгівлі.

У 1929 р., одночасно з церквою Св. Катерини, розібрали верхній ярус (вежу) монастирської дзвіниці. До 1995 р. у цоколі дзвіниці функціонував Науково-дослідний завод з виробництва продовольчих машин. У 1995 р. Постановою Кабінету Міністрів України два колишні монастирські прибуткові будинки (споруджених у 1870 та 1912 рр.) та двоповерховий цоколь дзвіниці (1914) передали Управлінню Національного банку України. У 1996—1998 рр. ці споруди реставрували, добудували та пристосували для розміщення банківської установи⁹.

У лютому—листопаді 1996 р. у зв'язку з початком будівництва на цій території Подільська археологічна експедиція Інституту археології НАН України за договором з Національним банком України провела у садбі колишнього Грецького монастиря Св. Катерини стаціонарні розкопки. Зокрема, дослідили частину церковного кладовища: 22

⁷ Широцкий К. Киев: путеводитель с планом г. Киева и 58 иллюстрациями. Киев: фото-лито-тип. В.С. Кульженко, 1917. С. 138—139.

⁸ Київ. Провідник / за ред. Ф. Ернста. Н. К. О. — У. С. Р. Р. Всеукраїнська академія наук, Комітет святкування 10-ти річного ювілею ВУАН. Київ, 1930. С. 571—572.

⁹ Ковалінський В. Вказ. праця. С. 269; Малаков Д., Отченашко В. Вказ. праця. С. 481—482.

безінвентарні поховання (серед них були й дитячі) та залишки цегляного саркофага XVIII ст.¹⁰ (рис. 7). Кладовище, вірогідно, існувало з часу спорудження церкви Св. Катерини до 1770-х років, коли після епідемії чуми у Києві було заборонено ховати померлих на цвинтарях міських приходських храмів. Будівельні роботи не охоплювали місце розташування залишків церкви Св. Катерини, тому церковні фундаменти археологічно не досліджували і до сьогодні вони так і залишаються не дослідженими.

---

¹⁰ Попельницька О., Чекановський А. Вказ. праця. С. 107—109.

Olena POPELNYTSKA,

Ph. D. in History, leading researcher,
The National Museum of the History of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
elenac503@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2719-2503>

THE GREEK CATHERINE'S MONASTERY ON THE KYIV PODIL IN THE 18th — FIRST QUARTER OF THE 20th CENTURY

ABSTRACT. *The publication summarizes information on the history of the Church of St. Catherine, which operated in Kyiv Podil in 1741—1929, as well as the dynamics of changes in the development of the monastery estate in the 18th—20th centuries. Today, the remains of the Church of the Holy Great Martyr Catherine, which are preserved under the surface of the soil in the center of Podil, are a monument of the archeology of Kyiv of the modern era. The establishment of the Church of St. Catherine and the monastery attached to it by the Kyiv Greek community (which lived in Podil since the second half of the 17th century) in 1738 was made possible thanks to the active support of the highest church hierarchs of the Orthodox Church — Kyiv Metropolitan Raphael Zaborovsky and the administration of the Transfiguration of Sinai (Catherine) monastery. The brick church of St. Catherine was probably built by local Ukrainian architects and builders, who gave the church features of late Ukrainian Baroque architecture. These architectural features did not change throughout the church's existence. In 1996, in connection with the beginning of construction works on the territory of the former Kiev-Sinai St. Catherine's Monastery, the Podil's Archaeological Expedition of the Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, in accordance with the contract with the National Bank of Ukraine, conducted stationary excavations in the estate of the former St. Catherine's Greek Monastery, in particular, a part of the church cemetery of the 18th century was investigated: 22 burials (in particular, children's) and the remains of a brick sarcophagus. Since the specified construction works did not cover the location of the remains of St. Catherine's Church, the church foundations were not archaeologically investigated in 1996.*

KEYWORDS: *Kyiv Podil, XVIII—XIX centuries, historical topography, history of Kyiv, Greek colony in Kyiv.*

REFERENCES

1. Kyiv. Providnyk (1930). Za red. F. Ernsta. N. K. O. — U. S. R. R. Vseukrainska akademiia nauk, Komitet sviatkuvannia 10-ty richnoho yuvileiu VUAN. Kyiv.
2. Kovalynskyi, V. (2011). Hretskyi Kyievo-Synaiskyi Katerynynskyi monastyr. *Kyivski miniatiury. Knyha deviata. Doli kyivskykh khramiv*. Chastyna persha. Kyiv: Kupola.
3. Malakov, D. (1999). Hreko-Synaiskyi Sviato-Katerynynskyi monastyr, 18 — poch. 20 st. (arkhit.). *Zvid pamiatok istorii ta kultury Ukrainy: Entsyklopedychne vydannia: U 28 t. Kn. 1: Kyiv. — Ch. 1: A—L. Redkol.: V.A. Smolii (holova) ta in. Kyiv: Holov. red. Zvodu pamiatok istorii ta kultury pry vyd-vi «Ukrainska Entsyklopediia» im. M.P. Bazhana (p. 481).*
4. Malakov, D. & Otchenashko, V. (1999). Dzvinytsia, 1914 (arkhit.) *Zvid pamiatok istorii ta kultury Ukrainy: Entsyklopedychne vydannia: U 28 t. Kn. 1: Kyiv. Ch. 1: A—L. Redkol.: V.A. Smolii (holova) ta in. Kyiv: Holov. red. Zvodu pamiatok istorii ta kultury pry vyd-vi «Ukrainska Entsyklopediia» im. M.P. Bazhana (p. 481—482).*
5. Petrov, N. (1896). Hrechetskyi Ekaterynynskyi monastyr v Kyive. *Trudy Kyeivskoi dukhovnoi akademyy*, 1, 55—112.
6. Popelnytska, O. & Chekanovskiy, A. (1997). Do istorii Hretskoho monastyria na Podoli v Kyivi. *Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoi doby v Ukraini. Zb. nauk. statei. Naukovo-doslidnyi tsentr «Chasy kozatski» Ukrainskoho tovarystva okhorony pamiatok istorii ta kultury, Tsentr pamiatkoznavstva NAN Ukrainy ta UTOPIK*. 6. (p. 107—109). Kyiv.
7. Popelnytska, O. (2003). Istorychna topohrafiia kyivskoho Podolu XVII — pochatku XIX st. In-t istorii Ukrainy Nats. akad. nauk Ukrainy. Kyiv: Vydavnychiy dim «Stylos».
8. Popelnytska, O. (2003). Hretska koloniia na kyivskomu Podoli XVII—XVIII st. *Istoryko-geohrafichni doslidzhennia v Ukraini: Zb. nauk. prats. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy*, 6, 78—93.
9. Shyrotskyi, K. (1917). Kyiv: putevodytel s planom h. Kyiva y 58 yllustratsiyamy. Kyiv: foto-lyto-typ. V.S. Kulzhenko.

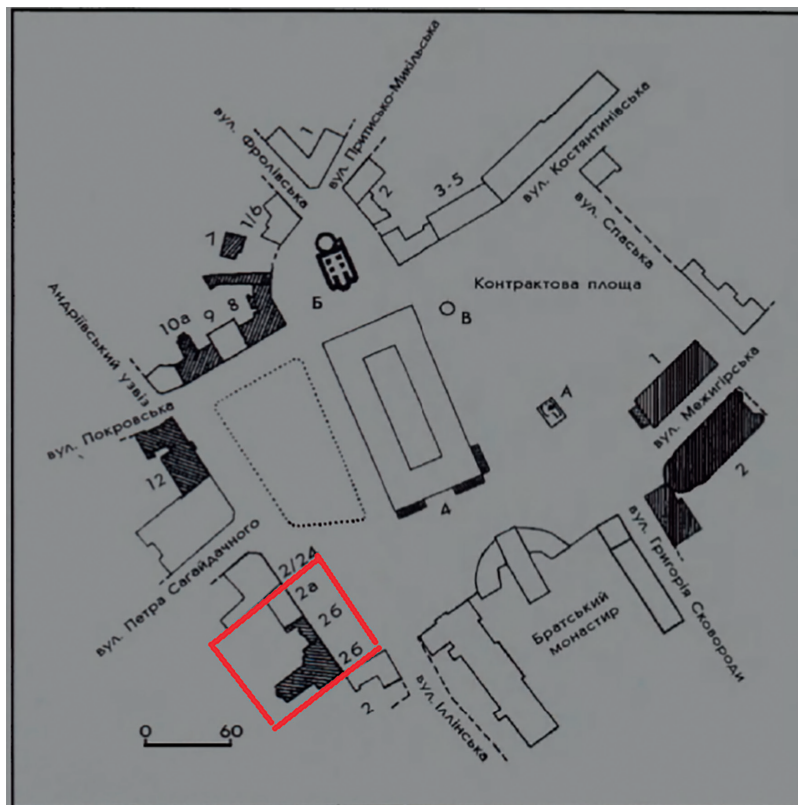

Рис. 1. Розміщення пам'ятки культурної спадщини місцевого значення «Комплекс Грецького Катерининського монастиря, друга пол. XIX — поч. XX ст.» (Контрактова площа, 2; охоронний № 285). Джерело: Звід пам'яток історії та культури України: Енциклопедичне видання: у 28 т. Кн. 1: Київ. Ч. 1: А — Л. Київ, 1999. С. 478

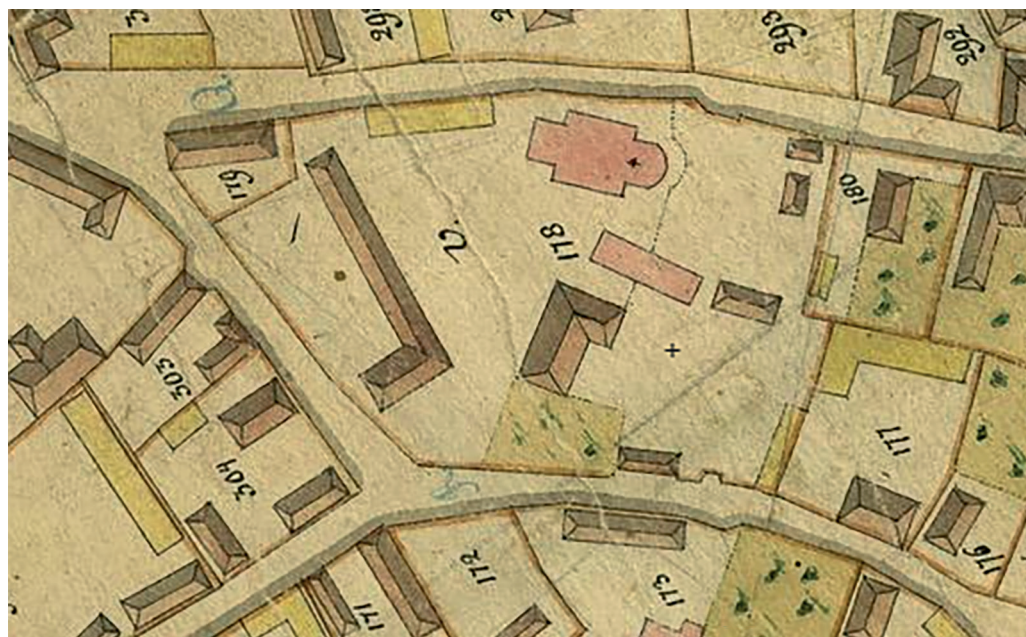

Рис. 2. Садиба церкви Св. Катерини (Грецького подвір'я) на плані Києва 1803 р.

60

Рис. 3. Грецький монастир Св. Катерини. Гравюра. 1860-ті роки. Джерело: <https://www.pecherski.net/?file=kievold-25>

Рис. 4. Грецький монастир Св. Катерини. Гравюра. 1878 р. Джерело: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/uk/774/Contract_square_2_1878.jpg

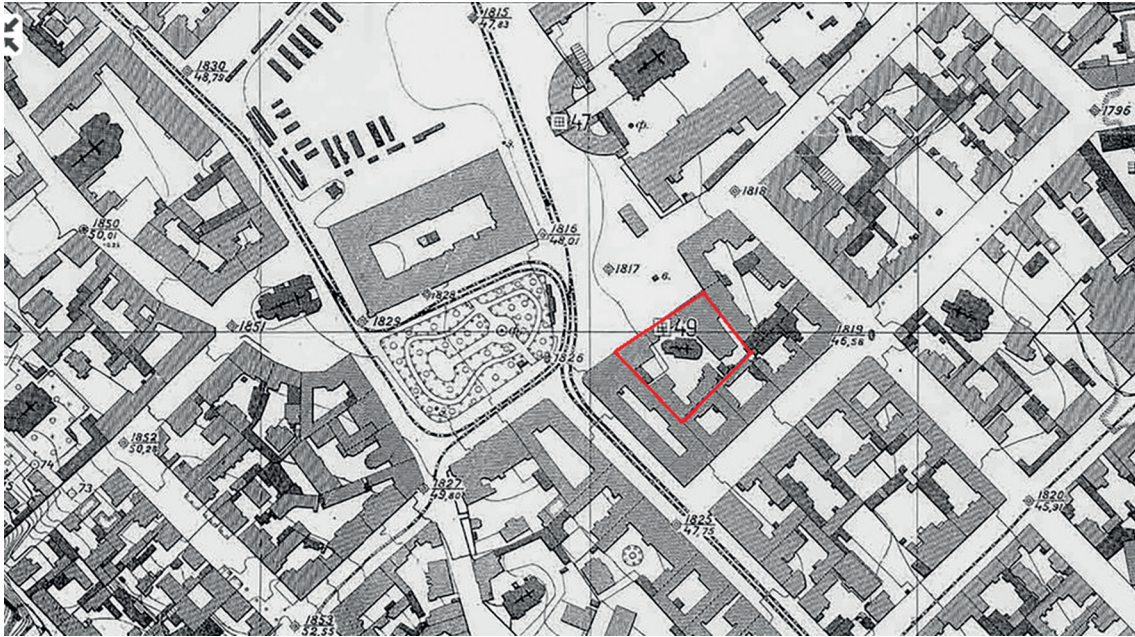

Рис. 5. Садиба колишнього Грецького монастиря на топографічній зйомці Київського міського комунального відділу. 1923 — 1929 рр. Джерело: <https://museum.kpi.ua/map/?d=kyiv&l1=1924.SU.TORO&l2=&z=17&lon=30.519907&lat=50.463170>

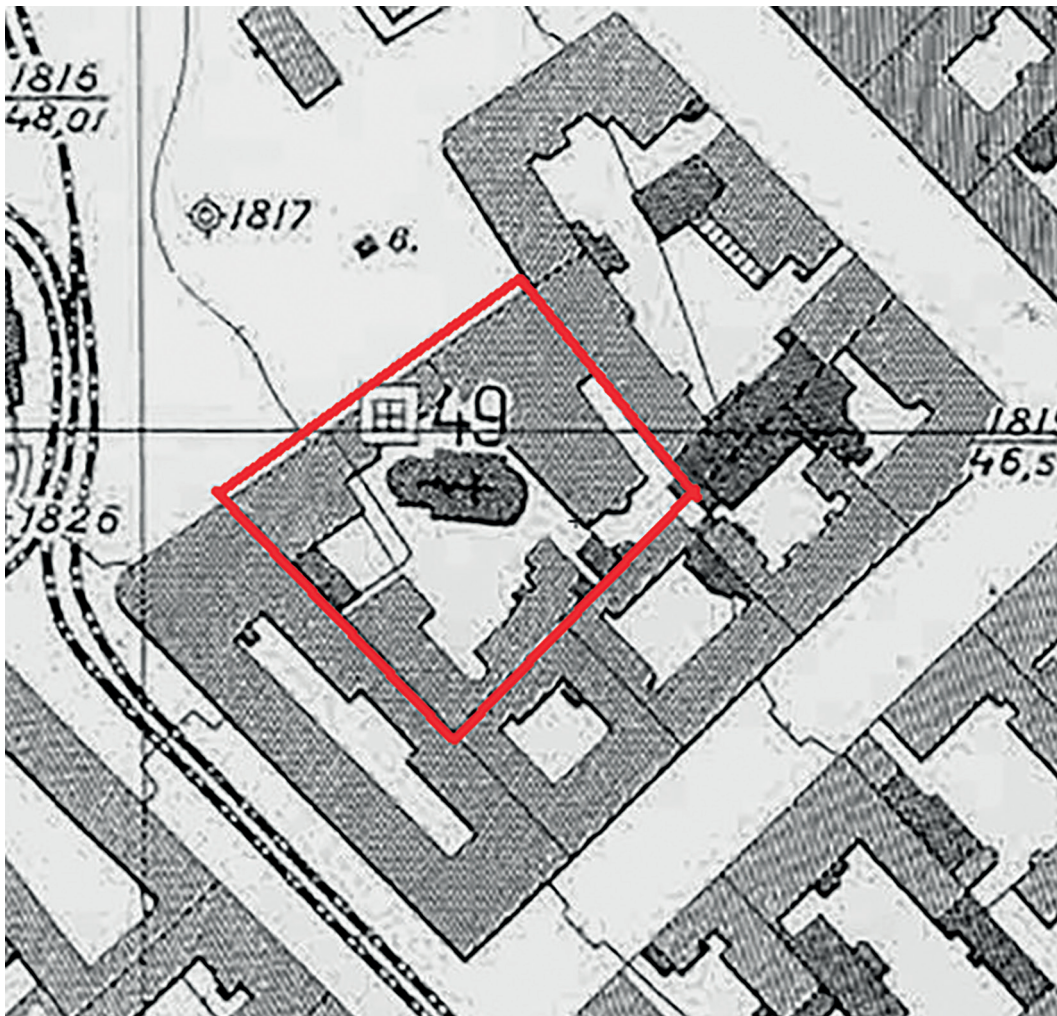

Рис. 5а. Садиба колишнього Грецького монастиря на топографічній зйомці Київського міського комунального відділу. 1923 — 1929 рр.

Рис. 6. Церква Св. Катерини. Світлина. 1929 р.

Джерело: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Kyiv/Islands/History/dnipro-history-1921-1941/kyiv-podil-1921-1941.html>

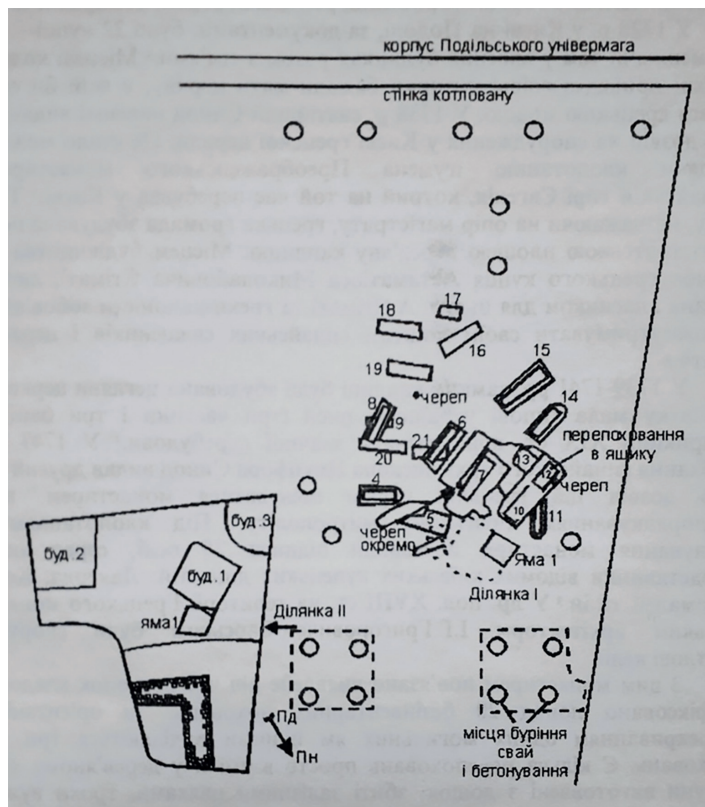

Рис. 7. Загальний план розкопу. Контрактова площа, 2, 1996 р.

Джерело: Сагайдак М.А., Сергеева М.С. Отчет Подольской экспедиции Института археологии НАН Украины Об охранных исследованиях на территории бывшего греческого монастыря (Контрактовая площадь, 2) в 1996 году // НА ІА НАНУ. 1997. Ф. е. № 26139